

21. СЛОЖНО ИЗРЕЧЕНИЕ

21.1. ОТНОШЕНИЯ НА ПРОСТИТЕ ИЗРЕЧЕНИЯ В СЛОЖНОТО

Координация

Сложно наричаме изречението, което е съставено от две или повече прости изречения. Ако всяко от тези изречения може да бъде и самостоятелно, за сложното изречение казваме, че е със **съчинително свързване** (или независимо свързване). Такива прости изречения помежду си са **съчинени** (координирани), а отношението между тях се нарича **координация** или **паратаксис**.

Субординация

Ако едно просто изречение зависи от друго, за сложното изречение казваме, че е с **подчинително свързване**, а такова отношение се нарича **субординация** или **хипотаксис**.

Макар че в текста по-долу ще даваме примери предимно с по две прости изречения, на практика се срещат изречения със значително повече елементи, като свързването между някои от тях е съчинително, а между други – подчинително. Такъв е примерът:

Ne videći drugog izlaza (1), on je odlučio (2) da ode do šefa (3) i da mu prizna (4) šta se stvarno dogodilo (5). (Не виждайки друг изход (1), той реши (2) да отиде при шефа (3) и да му признае (4) какво всъщност се е случило (5))

Тук само изречение (2), *On je odlučio* (Той реши), е независимо и за него казваме, че е **главно**. От него от една

страна зависи изречение (1), а от друга – изречения (3) и (4). Тези две изречения са **координирани** помежду си, тъй като и двете зависят от едно и също изречение и са свързани със съчинителния съюз *i*. Изречение (5) зависи от изречение (4), което по отношение на него е **управляващо**.

21.2. СЛОЖНИ СЪЧИНЕНИ ИЗРЕЧЕНИЯ

Със съюз или без него

В тези изречения простите изречения обикновено са свързани със съчинителни съюзи (виж 12.1), наречия или частици. Могат и само да се нареждат едно след друго, без видими свързващи елементи, в който случай казваме, че са **асиндетични** (от гръцки α - 'не' и $\sigma\upsilon\nu\delta\epsilon\tau\omicron\varsigma$ 'свързан') [*безсъюзни*, *Б. пр.*].

Вметнати изречения

Независимо изречение може да бъде **вметнато** в друго независимо, напр.:

Stadion – to je sada jasno – neće biti završen na vreme. (Стадионът – това сега е ясно – няма да бъде завършен на време)
„Moji planovi“, hladno odgovori Ana, „tebe se ne tiču!“ (- Моите планове – студено отвърна Ана, – теб не те засягат!)

Според семантичните връзки между изреченията и според значението на свързващите елементи, различаваме пет основни вида отношения в сложното съчинено изречение: съединителни, заключителни, противопоставителни, разделителни и изключителни.

Съединителни изречения

21.2.1. Изреченията в **съединително (копулативно) отношение** означават действия, които по значение са сходни, които се извършват едновременно или се навързват едно след друго. Могат да бъдат асиндетични или свързани със съюзите *i*, *pa* (и), *te* (и), съответно със съюза *niti* (*ni*) (и/нито), ако са отрицателни. Примери:

Naoblačilo se, sneg provejava, uskoro će zima.
(Заоблачи се, сняг пехвърча, скоро ще дойде зима)

Idi do kioska i kupi mi novine (Idi do kioska pa mi kupi novine). (Отиди до будката и ми купи вестник)

Optuženog ne poznajem niti sam ga ikada sreo. (Не познавам обвиняемия и никога не съм го срещал)

Заклучителни изречения

21.2.2. Изреченията в **заклучително (конклузивно) отношение** могат да се разглеждат и като подвид на съединителните изречения, като второто изказва заключение, което следва от първото. Съставят се предимно със съюзите или наречията *dakle* (значи, следователно), *(i) zato* ((и) затова), *stoga* (затова, поради това), *te* (та), *pa* (та, и затова). Примери:

Brave su nedirnute, dakle nije u pitanju provalnik. (Ключалките са недокоснати, следователно не става въпрос за взломджия)

Momci su se mnogo trudili, zato ih treba nagraditi. (Момчетата се трудиха много, затова трябва да ги наградим)

Ja sam već triput uzimao reč, pa je bolje da ćutim. (Аз вече три пъти вземах думата и

затова е по-добре да мълча)

Противопоставителни изречения

21.2.3. Изреченията в **противопоставително**

(адверзативно) отношение изразяват действия, които се противопоставят помежду си по значение. Свързват се със съюзите *a* (а, но), *ali* (но), *dok* (а, докато), *međutim* (обаче), *nego* (а), *već* (а), изразите *a ipak* (а/но все пак), *pa ipak* (и все пак), *a opet* (а пак), *a ono* (а то) и други. Примери:

Kuća je visoka, a nema lifta. (Къщата е висока, но няма асансьор)

Plate jesu male, ali ne gladujemo. (Заплатите наистина са малки, но не гладуваме)

Bakar je sve skuplji, dok gvožđe pojeftinjuje. (Медта е по-скъпа, а желязото – по-евтино)

Nije magla, nego su prozori prljavi. (Не е мъгла, ами прозорците са мръсни)

Разделителни изречения

21.2.4. Изреченията в **разделително (дизюнктивно)**

отношение излагат две възможности, които взаимно се изключват. Съставят се с помощта на съюза *ili*, който може да се постави или само в началото на второто, или в началото и на двете изречения. Примери:

Možeš li to da poneseš, ili da ti pomognem?

(Можеш ли да занесеш това или да ти помогна)

Ili ćemo pobediti ili ispadamo iz takmičenja.

(Или ще победим, или отпадаме от състезанието)

Исключителни изречения

21.2.5. Исключителните (ексклузивните) изречения излагат

някакво изключение или ограничение по отношение на действието в предходното изречение. Изключващи наречия или съюзи са *samo* (само), *samo što* (само че), *osim što* (освен че), *jedino što* (само дето), *tek* (само (че)) и други.

Примери:

Svuda je tišina, samo u dvorištu skići usamljeni pas. (Навсякъде е тишина, само на двора скимти самотно куче)

Mala dobro uči, osim što ima problema s matematikom. (Малката се учи добре, освен че има проблеми с математиката)

Možda je pravedno, možda ne, tek presuda je doneta (= kako god bilo, presuda je doneta). (Може да е справедливо, може да не е, само че (обаче) присъдата е произнесена (така или иначе, присъдата е произнесена))

21.3. СЛОЖНИ ПОДЧИНЕНИ ИЗРЕЧЕНИЯ

В тези сложни изречения подчиненото просто изречение най-често е след главното, съответно управляващото. В случай, че е пред него, това се смята за инверсия на нормалната последователност и при писане се отбелязва със запетая: *Iako sam je pozvao, nije došla* (Макар че я поканих, не дойде) (Сравни без запетая: *Nije došla iako sam je pozvao* (Не дойде, макар че я поканих)).

Вметнати изречения

Подчиненото изречение може да бъде и вметнато в главното, както в:

Моје кључеве, *ako ih nađeš*, ostavi kod portira. (Моите ключове, ако ги намериш, ги

остави при портиера)
Podaci koje objavljujemo dobijeni su iz
Statističkog zavoda. (Данните, които
публикуваме, са получени от
Статистическия институт)

Видове подчинени изречения по функция

21.3.1. Отношението на подчиненото изречение към главното може в повечето случаи да се сравни с ролята, която частите на изречението (подлогът, сказуемото и др.) играят в простото изречение. Това означава, че, по функция, сред подчинените изречения могат да се различават **подложни, сказуемни, допълнителни, определителни, апозиционни и обстоятелствени**. Последните, които са и най-многобройни, отговарят на обстоятелствените пояснения в простото изречение.

Подложни

21.3.1.1. Подложните изречения представляват субект на глагола на главното изречение, напр.:

Poznato je *da kafa škodi srcu*. (Известно е, че кафето вреди на сърцето)

(Сравни простото изречение: Poznato je *štetno dejstvo kafe* (Известно е вредното действие на кафето)).

Допълнителни

21.3.1.2. Допълнителните изречения са обекти на глагола на главното изречение:

Tražili smo *da se ukine porez na knjige*.

(Настоявахме да се отмени данъкът върху книгите)

(Сравни простото изречение: Tražili smo *ukidanje poreza na knjige* (Настоявахме за отмяна на данъка върху книгите)).

Сказуемни

21.3.1.3. Сказуемните изречения имат такова поведение към глагола на главното изречение, каквото има именната част на сказуемото:

Cilj ove rezolucije je *da se prekinu sukobi*.

(Целта на тази резолюция е да се прекратят стълкновенията)

(Сравни: Cilj ove rezolucije je *prekid sukoba* (Целта на тази резолюция е прекратяване на стълкновенията)).

Определителни

21.3.1.4. Определителните изречения определят някое съществително или местоимение в главното изречение така, както това върши в простото изречение определението:

Životinje *koje žive na dalekom severu* imaju debelo krzno. (Животните, които живеят в далечния север имат дебел кожух)

(Сравни: *Arktičke* životinje imaju debelo krzno (Арктичните животни имат дебел кожух)).

Апозиционни

21.3.1.5. Апозиционните изречения се държат като апозиция на някое съществително или местоимение в главното изречение:

Davorin Jenko, *koji je komponovao srpsku himnu*, bio je Slovenac. (Даворин Ёенко, който композирал сръбския химн, бил словенец)

(Сравни: Davorin Jenko, *kompozitor srpske himne*, bio je Slovenac (Даворин Ёенко, композиторът на сръбския химн, бил словенец)).

Обстоятелствени

21.3.1.6. Обстоятелствените изречения изпълняват същата роля, каквато изпълняват обстоятелствените пояснения в простото изречение:

Pre nego što je otvorio sednicu, pozdravio je goste. (Преди да открие заседанието, поздрави гостите)

(Сравни: *Pre početka sednice pozdravio je goste* (Преди началото на заседанието поздрави гостите)).

21.4. ВИДОВЕ СЛОЖНИ ПОДЧИНЕНИ ИЗРЕЧЕНИЯ

Видове сложни подчинени изречения според съдържанието

Според съдържанието делим сложните подчинени изречения на **изявителни, подчинени въпросителни, относителни, изречения за място, изречения за време, изречения за начин, изречения за причина, изречения за цел, изречения за следствие, изречения за отстъпка и условни.**

21.5. ИЗЯВИТЕЛНИ ИЗРЕЧЕНИЯ

Изявителни

Изявителните изречения изричат съдържанието на сказуемото на главното изречение и почти винаги стоят след него. По функция най-често са допълнителни, но и подложни, ако главното изречение е безлично (такива примери по-долу са обозначени със съкращението *подл.*). Обикновено започват със съюза *da* (че), а по-рядко със съюза *kako* (че). Появяват се преди всичко след глаголи за

говорене, мислене и чувстване, както в:

Baka je rekla *da će nam doći u posetu*. (Баба каза, че ще ни дойде на гости)

Stručnjaci upozoravaju *da je vazduh загаđen*. (Специалистите предупреждават, че въздухът е замърсен)

Osećam *kako mi krv bije u žilama*. (Усещам, че кръвта ми пулсира във вените)

Pričalo se *da će postati ambasador (подл.)*
(Говореше се, че ще стане посланик).

Изявителни изречения се появяват и след глаголи за искане като *hteti* (искам), *želiti* (желая), *voleti* (обичам), *odlučiti* (реша), *zahtevati* (искам, изисквам), *moliti* (моля), *predlagati* (предлагам) и подобни, след модални глаголи *moći* (мога), *smeti* (смея, позволено ми е), *morati* (трябва), *trebati* (трябва), както и след други глаголи, които ограничават възможността за извършване на действието, съответно свободната воля на извършителя, като *umeti* (умея, мога), *pomoći* (помогна), *pustiti* (пусна, оставя), *dopustiti* (позволя, разреша), *nameravati* (възнамерявам), *pokušavati* (опитвам се) и т.н. Примери:

Ne želim *da se iko oseti uvređen*. (Не желая никой да се почувства обиден)

Pustite ga *da sam odluči*. (Оставетре го сам да реши)

Trebalo je brže *da reagujemo (подл.)*.

(Трябваше по-бързо да реагираме)

Moј sin će vam pomoći *da prenesete stvari*.

(Синът ми ще ви помогне да си пренесете нещата)

Изявителните изречения могат да зависят и от съществително, прилагателно или наречие, чието значение изисква да се допълни с подчинено изречение. Примери:

Nema dokaza *da su eksploziju izazvali teroristi*. (Няма доказателство терористи да са причинили експлозията)
Naučnici su sigurni *da će naći rešenje*. (Учените са сигурни, че ще намерят решение)
Bilo bi previše *da i ja odem na odmor (подл.)*. (Би било прекалено и аз да изляза в отпуск)

Употреба на местоимението *to*

21.5.1. Ако рекцията на сказуемото на главното изречение изисква предложна синтагма, между предлога и изявителното изречение трябва да се добави показателното местоимение *to* в среден род в съответния падеж:

Nije bilo reči o tome *da se fakultet seli u Beograd*. (Не стана дума за това, че факултетът се мести в Белград)
Pomirila se s tim *da neće naći muža*. (Примири се с това, че няма да намери мъжа си)

21.6. ПОДЧИНЕНИ ВЪПРОСИТЕЛНИ ИЗРЕЧЕНИЯ

Подвид на изявителните наклонения

Тези изречения всъщност са подвид на изявителните. Следват след глаголите *pitati (se)* (питам), *raspitivati se* (разпитвам), *ispitati* (разпитвам) и подобни, както и след глаголи за говорене (особено, когато са в отрицателна форма). По форма са еднакви с простите въпросителни изречения (т.е. въпроси), само че интонацията им е по-различна, а при писане не завършват с въпросителен знак. Примери:

Pitaću prodavca *da li ima deterdženta*. (Ще питам продавача, дали има веро) (Сравни простото изречение: *Da li ima deterdženta?* (Има ли веро?))

Niste mi rekli *gde ste juče bili*. (Не ми казахте къде бяхте вчера)

Objasni mi *zašto si to uradio*. (Обясни ми защо направи това)

Подчинени въпросителни изречения могат да се появят и след глаголи като *znati* (знам), *čuti* (чуя), *saznati* (узная), *doznati* (узная), но предимно когато са в отрицателна форма или когато и самите те са в подчинено изречение:

Niko ne zna *zašto se klima menja*. (Никой не знае защо климатът се променя)

Ko zna *gde je sad moj bivši udvarač*. (Кой знае къде е сега моят бивш ухажор)

Pokušaću da čujem *šta se tamo događa*. (Ще се опитам да чуя какво става там)

21.7. ОТНОСИТЕЛНИ ИЗРЕЧЕНИЯ

Започват с относителните местоимения *koji* (който), *kakav* (какъвто), *čiji* (чийто), *koliki* (колкото (голям/много)/ какъвто), *ko* (който) или *što* (което/ каквото). Често са вметнати в главното изречение. Поставят се почти винаги непосредствено след **антецедента**, т.е. след съществителното, местоимението или номинативната синтагма, към която се отнася.

Ролята на местоимението в изречението

Докато другите подчинени изречения обикновено започват

със съюз, който е само връзка с главното изречение, относителното местоимение е същевременно съставен елемент на относителното изречение. Това означава, че то изпълнява в него ролята подлог (напр. *Evo čoveka koji će nam pomoći* (Ето човека, който ще ни помогне): сравни с *Ovaj čovek će nam pomoći* (Този човек ще ни помогне)), на пряко допълнение (*Evo čoveka koga smo očekivali* (Ето човека, който (когото) очаквахме)) или различни допълнения (напр. *Evo čoveka o kome smo govorili* (Ето човека, за когото говорихме)).

Относителното местоимение се съгласува с antecedента по род и число (*Evo žene koja...* (Ето жената, която...), *Evo deteta koje...* (Ето детето, което...), *Evo ljudi koje...* (Ето хората, които...) и т.н.), не и по падеж, понеже падежът на antecedента зависи от неговата функция в главното изречение, а падежът на местоимението – от неговата функция в относителното изречение.

Koji

21.7.1. Най-честото относително местоимение е *koji* (който). Освен в примери като дадените в горния раздел, *koji* често се появява и във вметнати изречения, напр.:

Površina *na koju nanosimo lepak* mora biti potpuno čista. (Повърхността, върху която нанасяме лепилото, трябва да бъде съвсем чиста)

Нека напомним, че акузатив мъжки род е еднакъв с генитив за одушевени, а с номинатив – за неодушевени antecedенти (виж 7.5).

Predsednik *za koga smo glasali* mora da ispuni obećanje. (Президентът, за когото гласувахме, трябва да изпълни обещанията

си)
Zakon za koji smo glasali još nije stupio na
snagu. (Законът, който гласувахме, още не е
влязъл в сила)

Što

В по-редки случаи вместо *koji* (който) може да се употреби и местоимението *što* (което) с два вида изменения, за които виж 7.5.1. Местоимението *koji* (който) често се поставя след показателното местоимение *onaj* (онзи) в съответния род и число, а местоимението *što* – след среден род на това местоимение, *ono*:

*Gde su sada one stolice koje sam želeo da
kupim?* (Къде са сега онези столове, които
исках да купя?)

Ono što smo planirali mora se ostvariti.
(Онова, което планирахме, трябва да се
реализира)

Kakav

21.7.2. Относителното местоимение *kakav* (какъвто) не насочва към конкретен antecedent, а към вида на antecedenta:

Npravite sami salatu kakvu želite. (Направете
си сами салата каквата искате)

Относителното местоимение *koliki* (колкото (голям/много)/ какъвто) (често в корелация с *toliki* (толкова (голям/много)/ такъв) в главното изречение) показва големината на antecedenta или (само в множествено число) броя на съществата или предметите, означени с antecedenta:

*Poslanici mogu sebi da odrede platu koliku
žele.* (Депутатите могат да си определят

заплата, каквато искат)
Nije došlo toliko turista *kolikima smo se nadali*. (Не дойдоха толкова туристи, колкото се надяхахме)

Местоимението *čiji* (чийто) е относително-притежателно, т.е. изразява принадлежността на antecedента:

Vraće se čovek *u čiju si se kuću uselio*. (Ще се върне човекът, в чиято къща си се настанил)

Определителни и апозитивни изречения

21.7.3. Във всички дадени досега примери относителното изречение има роля на **определение**, понеже конкретно определя antecedента: (*onaj*) *čovek koji će nam pomoći* ((онзи) човек, който ще ни помогне), (*ona*) *salata kakvu želite* ((онази) салатата, каквато искате) и подобни. Ако antecedentът вече е определен по значение, а относителното изречение само предоставя допълнителна информация за него, казваме, че е **апозитивно**, а при писане го отделяме със запетая, респективно с две запетай, ако е вметнато:

Vraće se Marko Marković, *u čiju si se kuću uselio*. (Ще се върне Марко Мааркович, в чиято къща си се настанил)

Moja tetka, *koja je u Kotoru*, javlja mi da i tamo pada kiša. (Леля ми, която е в Котор, ми съобщава, че и там вали дъжд)

Трябва да се внимава запетая да не се поставя при определителни изречения, каквото е правилото в руски, немски и някои други езици. Грешно би било напр. **Evo čoveka, koji će nam pomoći*.

Апозитивно е и *što* (което/ каквото), което се отнася

до цялото съдържание на предходното изречение, напр.:
Vlada će sniziti kurs domaće valute, što će podstaći izvoz. (Правителството ще намали курса на местната валута, което ще насърчи износа)

Виж и примерите в 7.5.1.

Ко

21.7.4. Относителното местоимение *ko* (който) има за antecedent местоимение в мъжки род единствено число, напр.:

To je učinio **neko ko vam ne želi dobro.** (Това е извършил някой, който не ви желае доброто)

Najviše žali onaj ko je bio najbliži pobjedi
(Най-много съжالياва онзи, който е бил най-близко до победата) (освен: onaj koji je bio... (онзи, който е бил...)).

Ko се употребява и абсолютно, т.е. без antecedent, както е в множество пословици от типа *Ko peva, zlo ne misli* (Който пее, зло не мисли); *Ko radi, ne boji se gladi* (Който се труди, от глад се не бои), или в:

Neka se javi *ko želi da ide na izlet.* (Нека се обади, който иска да отиде на екскурзия)

При неодушевени и абстрактни понятия такава абсолютна употреба има местоимението *što* (което/ каквото):

Može on da govori *što hoće.* (Той може да си говори каквото иска)

Što možeš, uradi, a što ne možeš, ostavi meni.
(Каквото (което) можеш, направи, а каквото (което) не можеш – остави на мен)

Изпускане на местоимението

21.7.5. В страдателните относителни изречения е възможно да се изпусне относителното местоимение и спомагателният глагол *biti*, като се запази само страдателното причастие:

Pismo poslato 12. juna iz Beča stiglo je tek danas (Писмото, изпратено на 12 юни от Виена, пристигна едва днес) (= *Pismo koje je poslato 12. juna...* (Писмото, което е изпратено на 12 юни...))

Така употребено, страдателното причастие трябва да се съгласува по падеж с антецедента:

U pismu poslatom iz Beča 12. juna izneti su svi podaci. (В писмото, изпратено от Виена на 12 юни, са изложени всички данни)
Pismom poslatim iz Beča potvrdio je da će doći. (С писмо изпратено от Виена потвърди, че ще дойде)

21.8. ИЗРЕЧЕНИЯ ЗА МЯСТО

Gde и др.

Тези изречения започват с наречията за място *gde* (където), *kud(a)* (накъдето), *otkud(a)* (откъдето), *odakle* (откъдето) или *dokle* (докъдето). Близки са до относителните изречения, понеже и те могат да се свързват със съществително антецедент, напр.:

Vratite se u tačku odakle ste pošli (Върнете се в точката, откъдето тръгнахте) (= *iz koje ste pošli* (от която тръгнахте)).

В други случаи са обстоятелствени, т.е. имат поведение на обстоятелствени пояснения за място. Такива

изречения могат да се намират или преди, или след управляващото:

Gde je sada grad, nekad su bila polja i močvare. (Където сега е градът, някога са мили поля и блата)
Nastavio je put pešice dokle se moglo.
(Продължи пътя пеш, докдето можеше)

Подсилване с *god*

Наречията за място могат да се подсилват с частицата *god*, която им придава общо значение:

Kud god dođem, dočeka me neki poznanik.
(Където и да пристигна, ме посреща някой познат)
Možete sesti gde god želite. (Можете да седнете където искате)

21.9. ИЗРЕЧЕНИЯ ЗА ВРЕМЕ (ТЕМПОРАЛНИ ИЗРЕЧЕНИЯ)

Kada и др.

Започват с наречия за време, съответно с темпорални съюзи: *kad(a)* (когато), *dok* (докато), *čim* (шом), *otkad(a)* (откогато), *otkako* (откакто), *pošto* (тъй като, след като) и т.н. или съюзни изрази *kad god* (когато и да е), *dokle god* (докато), *tek što* (едва), *nakon što* (след като), *pre nego što* (преди да), *sve dok* (чак докато) и т.н. Подобно на изреченията за място, могат да се добавят след съществително, което означава определено време, напр.:

Bilo je to one večeri kad smo ispraćali baku na voz. (Случи се онази вечер, когато изпращахме баба на влака)

По-често имат поведение на обстоятелствени пояснения за време. Могат да стоят преди или след главното изречение:

Čim ga pozovem, pas dotrči. (Щом го извикам, кучето дотичва)

Vratila se pre nego što sam očekivao. (Върна се преди очакваното време)

Nema ga na televiziji otkako je podneo ostavku. (Не го дават по телевизията, откакто подаде оставка)

Dok

Dok пред несвършен глагол означава действие едновременно на действието в главното изречение, напр.:

Dok ženka čuva mladunce, mužjak ide u lov.
(Докато женската пази малките, мъжкият ходи на лов)

Пред свършен глагол, особено ако е в отрицателна форма, същият съюз означава действие, което се извършва след завършване на действието в главното изречение:

Dok se ti vratiš, sve će biti sređeno. (Докато се върнеш, всичко ще бъде оправено)
Utakmica se nastavlja dok sudija ne odsvira kraj. (Мачът продължава, докато съдията не свири край)

Pošto

Pošto (след като) като темпорален съюз въвежда предшестващо (завършено) действие и има синоним *nakon što* (след като). Единствено по контекста може да се различава от причинния *pošto* (тъй като) (виж 21.11).

Pošto (Nakon što) sve dobro izmešate, ostavite činiju na toplom mestu (След като смесите

всичко добре, оставете купата на топло място)

21.10. ИЗРЕЧЕНИЯ ЗА НАЧИН

Започват с наречията *kako* (както), *koliko* (колкото), *kao što* (както), *kao da* (сякаш), *nego što* (отколкото), *nego da* (отколкото, вместо да) или *što* (колкото (по-)). Поставят се най-често след главното изречение и се отнасят към него тъй както обстоятелственото пояснение за начин към сказуемото в простото изречение. Наричат се още и сравнителни изречения, тъй като почти винаги подразбират някакво сравнение между действието в зависимото и това в главното изречение.

Kako и *kao što*

Kako и *kao što* обикновено са с еднакво значение:

Vrata treba montirati *kako je (kao što je) označeno na crtežu*. (Вратата трябва да се монтира, както е посочено на чертежа)⁷⁷

В корелация с него в главното изречение често се появява *tako* (така), *ovako* (така) или *onako* (така):

Kako si radio, tako te i plaćaju. (Както си работил, така ти и плащат)
Proizvodnja ne ide onako glatko kako je išla (kao što je išla) na početku. (Производството не върви така гладко, както вървеше в началото)

⁷⁷ *Kako* за начин трябва да се различава от въпросителното *kako* в подчинените въпросителни изречения, напр. *Pitam se kako je to uradio* (Питам се как е направил това) или *Ne znam kako je to uradio* (Не знам как е направил това).

Kao da

За разлика от *kao što* (както), *kao da* (сякаш) въвежда нереално действие, такова, което не отговаря на фактите (аналогично на френското *comme si*, английското *as if*, немското *als ob* и подобни). Глаголът е в изявително наклонение, със същата форма, каквато има за реално действие:

U osmoj rundi navalio je takvom snagom *kao da je tek započeo borbu*. (В осмия рунд нападна с такава сила, сякаш току-що започна мача)

Opominje me da pada kiša *kao da ja to ne znam*. (Предупреждава ме, че вали дъжд, сякаш аз не знам това)

Koliko

Koliko (колкото) изразява степен или интензивност на действието в главното изречение:

Međunarodna zajednica će pomoći *koliko bude potrebno*. (Международната общност ще помогне, колкото е необходимо)

Може да се подсили с частицата за обобщаване *god* (*Pomoći će koliko god bude potrebno* (Ще помогне, колкото бъде необходимо)), а в главното изречение може да се появи и съотносителното *toliko* (*Koliko si radio, toliko te i plaćaju* (Колкото си работил, толкова ти плащат)).

Nego što, nego da

Съюзните изрази *nego što* (отколкото) и *nego da* (отколкото, вместо да) изразяват нееднаквост между съдържанието на главното и на подчиненото изречение:

Povreda je teža *nego što sam mislio*.

(Нараняването е по-тежко, отколкото мислех)
Radije ću ići peške *nego da čekam autobus*.
(Предпочитам да ходя пеш, отколкото да чакам автобус)

Što... to...

Съюзът *što* (колкото (по-)), най-често в корелация с *to* (толкова (по-)) в главното изречение, въвежда изречение, което съдържа прилагателно или наречие в сравнителна степен и в главното, и в подчиненото изречение, и изразяват пропорционално отношение между двете действия:

Što ih više opominješ, deca te sve manje slušaju. (Колкото повече им правиш забележки, толкова по-малко те слушат децата)

Što je metal topliji, to je mekši (Колкото по-топъл е металът, толкова е по-мек).

Вместо корелативната двойка *što... to...*, може да се употреби и *ukoliko... utoliko...*:

Ukoliko je metal topliji, utoliko je mekši.
(Колкото по-топъл е металът, толкова е по-мек)

21.11. ИЗРЕЧЕНИЯ ЗА ПРИЧИНА (КАУЗАЛНИ ИЗРЕЧЕНИЯ)

Към главното изречение се отнасят тъй както обстоятелственото пояснение за причина към сказуемото в простото изречение.

Jer, što, pošto

Най-важните каузални съюзи са *jer* (защото, понеже), *što* (че) и *pošto* (тъй като) плюс съюзните изрази *zato što* (затова че), *budući da* (тъй като), *s obzirom na to da* (тъй като, като се има пред вид, че)⁷⁸ и още няколко. *Jer* и *što* се появяват изключително, когато изречението за причина е след главното, а другите са по-обичайни в положение пред главното изречение. Примери:

Pobedićemo jer smo iskusniji od naših protivnika. (Ще победим, защото сме поопитни от нашите противници)
Zadovoljan sam što vam mogu pomoći. (Доволен съм, че мога да ви помогна)
Budući da nisam gladan, uzeću samo tanjir supe. (Тъй като не съм гладен, ще взема само чиния супа)
S obzirom (na to) da je sezona pri kraju, ne očekujemo mnogo turista. (Тъй като сезонът е към края си, не очакваме много туристи)

Причинното *pošto* се различава само по контекста от темпоралното (виж 21.9):

Pošto nisam imao (Budući da nisam imao) gotovog novca, ponudio sam da platim karticom. (Тъй като няхах пари в брой, предложих да платя с карта)

21.12. ИЗРЕЧЕНИЯ ЗА ЦЕЛ (ФИНАЛНИ ИЗРЕЧЕНИЯ)

78 Също и *s obzirom da*. Формата без предлог, *obzirom da*, макар и често срещана в разговорния език, не може да се смята за правилна.

Da и kako

Изказват целта на извършване на действието в главното изречение. Имат две основни форми с еднаква стойност: съюз *da* (за да) с условно наклонение или с (относително) сегашно време и съюз *kako* (за да) с условно наклонение.

Ostao sam u hotelu *da bih dovršio pismo* (*da dovršim pismo; kako bih dovršio pismo*).

(Останах в хотела(, за) да довърша писмото)

Da bi situacija bila jasnija, poslužićemo se crtežom. (За да стане по-ясно, ще си послужим с чертеж)

Като пояснения на глаголи за движение и някои други глаголи се явяват изречения за цел във форма *da* + сегашно време, които винаги са след главното:

Odvezi kola mehaničaru *da ih pogleda*.

(Закарай колата на монтьор, за да я огледа)

Pošli su na stanicu *da dočekaju dragog gosta*.

(Отидоха на гарата да посрещнат скъпия гост)

Sešću *da razmislim*. (Ще седна да помисля)

Ne bih li

Специален тип изречения за цел са тези с конструкция *ne bih li* + минало деятелно причастие (т.е. с отрицателно условно наклонение, в което в вмъкната частицата *li*). Те не са отрицателни, а само показват, че осъществяването на целта се възприема като неизвестно, малко вероятно:

On zapali šibicu *ne bi li malo ogrejšao*

promrzle prste (Той запали клечка кибрит, за да стопли малко премръзналите пръсти) (= *u nadi da će malo ogrežati...* (с надежда малко да стопли...))

Pregledali su dnevnik iščezlog moreplovca, *ne*

bi li tamo našli rešenje misterije. (Прегледаха дневника на изчезналия мореплавател, за (с надежда) да открият там решение на мистерията)

21.13. ИЗРЕЧЕНИЯ ЗА СЛЕДСТВИЕ (КОНСЕКУТИВНИ ИЗРЕЧЕНИЯ)

Наричат се така, понеже изказват последствието от действието в главното изречение. Започват винаги със съюза *da*. Имат две особености, по които се различават от останалите подчинени изречения:

(а) никога не могат да стоят пред главното, и

Корелатив в главното изречение

(б) в главното изречение трябва да съществува корелатив – наречие *tako* (така) или *toliko* (толкова), местоимение *takav* (такъв) или *toliki* (толкова много/голям) или някакъв израз като *do te mere* (до тази степен) - към който подчиненото изречение се добавя по смисъл.

Примери:

Pravila su tako jednostavna da se mogu naučiti za pola sata. (Правилата са така (толкова) прости, че могат да се научат за половин час)

Tolika je navala da sam celo prepodne čekaao u redu za ulaznice. (Такава (толкова голяма) навалица е, че цял предобед чаках на опашка за билет)

Корелативният израз може да се окаже непосредствено пред съюза *da*:

Fudbal je omiljena tema kafanskih razgovora,

toliko da čak i politiku baca u zasenak.

(Футболът е любима тема на разговорите в кафенето, толкова (до такава степен), че засенчва дори и политиката)

Много изречения, свързани с *tako da* (така че), само привидно са подчинени, а всъщност имат стойност на съчинено съединително изречение, където *tako da* би могло да се замени с *pa* или *te*:

Četvrtak i petak su praznični dani, tako da će se zasedanje nastaviti u ponedeljak

(Четвъртък и петък са празнични дни, така че заседанието ще продължи в понеделник) (= *pa će se zasedanje...*).

Фразеологизми

От елиптичните изречения за следствие са възникнали хиперболични фразеологизми във второ лице единствено число с безлично значение, които изразяват силно чувство от типа *da umreš* (да умреш), *da polудиш* (да полудееш), *da ti pamet stane* (ум да ти зайде), *da ne veruješ svojim očima* (да не повярваш на очите си) и подобни:

Torta je bila prste da polіžeš (Тортата беше пръстите си да обличеш) (= *bila je tako ukusna da zaželiš prste da polіžeš* (беше толкова вкусна, че да поискаш да си обличеш пръстите)).

21.14. ИЗРЕЧЕНИЯ ЗА ОТСТЪПКА (КОНЦЕСИВНИ ИЗРЕЧЕНИЯ)

Тези изречения показват, че действието, изказано в главното изречение, се осъществява въпреки действието,

изказано в тях. Стоят преди или след главното изречение.

Iako, mada, premda

Най-честите отстъпителни съюзи са *iako* (макар че, въпреки че), *mada* (макар че, въпреки че) и днес по-малко обичайното *premda*:

Iako ima kompjuter, pisma uvek piše na mašini ili rukom. (Макар че има компютър, писмата винаги пише на машина или на ръка)
Sunce još sija, mada (premda) je zima na pragu. (Слънцето още грее, макар че зимата е на прага)

В именното сказуемо може да се изпусне копулата (глагола *biti*), при което получаваме елиптично изречение:

Iako bojažljiv po prirodi, odlučno je branio svoje stanovište. (Макар и боязлив по природа, отлично защитаваше своето становище)

Makar

По-рязък контраст се изразява със съюза *makar* (ако ще и да), който изисква глагол под формата на минало деятелно причастие:

Neću popustiti makar poginuo. (Няма да отстъпя, ако ще и да загина)
Makar (i) ništa ne našli, dobro je da ispitamo teren. (Ако ще и нищо да не намерим, добре е да претърсим терена)

Ma

Ma и *makar* пред въпросително местоимение или въпросително наречие (виж и 13.6) показват, че твърдението се отнася за което и да е лице или предмет:

Ma ko došao (Ma ko da dođe), ne otvaraj.
(Който и да дойде, не отваряй)
Pronaći ću tog lupeža ma gde se nalazio. (Ще
открия този мошеник, където и да се
намира)
Makar kako pazio (Makar kako da paziš),
uvek ostane poneka mrlja. (Колкото и да
внимаващ, винаги ще остане по някое
петно)

21.15. УСЛОВНИ ИЗРЕЧЕНИЯ

Изразяват условие, което е необходимо за осъществяване на действието в главното изречение. Стоят обикновено пред главното изречение, но нерядко и след него.

Ako, ukoliko, kad(a), da

Условните съюзи са *ako* (ако), *ukoliko* (ако; в случай, че), *kad(a)* (ако; в случай, че) и *da* (ако; в случай, че), а в реалните изречения може да се употреби и частицата *li* (виж по-долу). Подчиненото изречение трябва да разглеждаме успоредно с главното, понеже от подвида на условното изречение зависи не само съюза, а и формата на глагола в едното и в другото изречение.

Три типа условни изречения

Според степента на осъществимост на условието, делим тези изречения на три типа: а) реални, б) потенциални и в) иреални.

21.15.1. Реалните изречения изказват осъществимо и актуално условие, което най-често се отнася за бъдещето

или настоящето, а по-рядко за миналото. Глаголът и в двете изречения е в изявително наклонение, а в главното може да бъде и в повелително. За бъдещо условие в подчиненото изречение се употребява сегашно или бъдеще предварително време.

Съюзите *ako* и *ukoliko* имат една и съща употреба, като вторият показва, че осъществяването на условието се възприема като по-малко вероятно.

Ako lampica svetli, mašina je ispravna. (Ако лампичката свети, машината е в изправност)

Ukoliko se lampica ugasi, zovite me. (Ако лампичката загасне, обадете ми се)

Ako ne budeš redovno učio, izgubićeš stipendiju. (Ако не учиш редовно, ще изгубиш стипендията)

Nije mogao da telefonira *ako je bio na Internetu*. (Не можеше да се обажда по телефона, ако беше в Интернет)

Li вместо съюз

Вместо съюз, за бъдещо условие може да се употреби частицата *li*, при което и тя, и подлогът стоят след глагола. Такава конструкция днес е по-честа в писмения език, отколкото в разговорния:

Ugasi li se lampica, zovite me. (Загасне ли лампичката, обадете ми се)

Ne budeš li redovno učio, izgubićeš stipendiju. (Не учиш ли редовно, ще изгубиш стипендията)

21.15.2. Потенциалните условни изречения изказват условие, чието осъществяване не се очаква, но е възможно.

Глаголът е в условно наклонение както в главното, така и в подчиненото изречение. Съюзите са *kad(a)*, *ako* или *ukoliko*.

Kad bismo požurili (Ako bismo požurili), stigli bismo na početak predstave. (Ако побързаме, ще [успеем да] стигнем за началото на представлението)

Kad bi bilo (Ako bi bilo, Ukoliko bi bilo) kiše do kraja meseca, usevi bi se mogli spasti. (Ако има дъжд до края на месеца, посевите биха се спасили)

Da със сегашно време

Понякога в подчиненото изречение е възможно да се употреби и *da* със сегашно време:

Šta bi ti radio da ti provalnik upadne u kuću?
(= *kad bi ti provalnik upao u kuću?*) (какво би правил, ако в къщата ти се вмъкне крадец)

21.15.3. Иреалните изречения делим на два подвида според това дали се отнасят за настоящето или миналото. Иреалните изречения за **настоящото** означават ситуация, която не съответства на реалността и не е възможна. Подчиненото изречение има структура *da* + сегашно време или *kad* + условно наклонение, а главното е винаги в условно наклонение.

Da sam (Kad bih bio) deset godina mlađi, predložio bih joj brak. (Ако бях десет години по-млад, щях да ѝ предложа брак)
Ne bi Česi dolazili na Jadran da Češka ima more (kad bi Češka imala more). (Чехите нямаше да идват на Адриатика, ако Чехия имаше море)

Da с перфект

Иреалните изречения за **миналото** означават действие или положение, което е само въображаемо, а не се е случило. Подчиненото изречение има структура *da* + перфект, а главното е в обикновено условно наклонение (минало условно наклонение не е обичайно, виж. 9.5.2):

Da sam odgovorio i na deseto pitanje, zaradio bih milion dinara. (Ако бях отговорил и на десетия въпрос, щях да изкарам (спечеля) един милион динара)

Da ste na vreme uzeli vakcinu, ne biste se razboleli. (Ne biste se razboleli *da ste na vreme uzeli vakcinu*). (Ако бяхте се ваксинирали на време, нямаше да се разболеете. (Нямаше да се разболеете, ако се бяхте ваксинирали на време))

Последствие в настоящето

Към иреалните изречения за миналото причисляваме и онези, чието последствие (главно изречение) е в настоящето.

Da nije bilo erupcije Vezuva, za Pompeju danas niko ne bi znao. (Ако не беше изригването на Везувий, за Помпей днес никой нямаше да знае)

21.15.4. Трябва да се обърне внимание на това, че иреалността на изречението със съюз *da* произтича от контраста с главното изречение и с действителното състояние, а не е изразена с формата на глагола, понеже тя е същата, каквато би била и в изявителните изречения (сравни: *Može se desiti da ti provalnik upadne u kuću* (Може да се случи крадец да ти се вмъкне в къщата); *Ti znaš da*

Poljska ima more (Знаеш, че Полша има море); *Šuo sam da ste na vreme uzeli vakcinu* (Чух, че сте се ваксинирали на време)).

